

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКІ, ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКІ ТА ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКІ ВІДНОСИНИ ЯК ПРЕДМЕТ ГОСПОДАРСЬКОГО КОНТРОЛЮ

Уточнено сутність організаційно-господарських, виробничо-господарських та внутрішньогосподарських відносин, що в сукупності становлять господарську діяльність і виступають предметом господарського контролю як практичної діяльності

Постановка проблеми. Розгляд питання про сутність господарської діяльності (господарських відносин), що виступає предметом господарського контролю як практичної діяльності, дозволяє уточнити зміст організаційно-господарських, господарсько-виробничих та внутрішньогосподарських відносин, які в сукупності становлять господарські відносини.

У суспільному виробничому процесі необхідні такі організації та установи, які здатні встановлювати різноманітні правила господарського життя, контролювати їх виконання, забезпечувати узгодженість дій підприємств. Тому в умовах ринку відносини в господарській сфері не можуть зводитись лише до горизонтальних (договірних) зв'язків між господарюючими суб'єктами. Безпосередній вплив на виробничу діяльність справляють і вертикальні господарські зв'язки.

Мета написання статті – дослідження змісту організаційно-господарських, виробничо-господарських та внутрішньогосподарських відносин, що виступають предметом господарського контролю як практичної діяльності.

Викладення основного матеріалу дослідження. Теоретичні засади дослідження організаційно-господарських відносин як одного з видів господарських були закладені в умовах адміністративно-командної економіки. За термінологією тих часів зазначені відносини називались господарсько-управлінськими. Сам термін “організаційно-господарські відносини” з'явився лише в редакції проекту Господарського кодексу України від 2 червня 2000 р. при його підготовці і, на наш погляд, є цілком адекватним сучасним підходам до державного регулювання економіки, яке ґрунтується на використанні переважно непрямих форм і методів.

Представниками юридичної науки часів командно-адміністративної системи був проведений глибокий теоретичний аналіз системи господарських відносин у цілому та їх окремих видів, у тому числі господарсько-управлінських. Останні були визначені як такі відносини, за допомогою яких здійснюється виконання органами господарського керівництва планово-організаційних функцій.

У сучасній економічній та юридичній науці проблема організаційно-господарських відносин тільки започатковується і набуває актуальності у зв'язку із закріпленням цієї категорії у Господарському кодексі України.

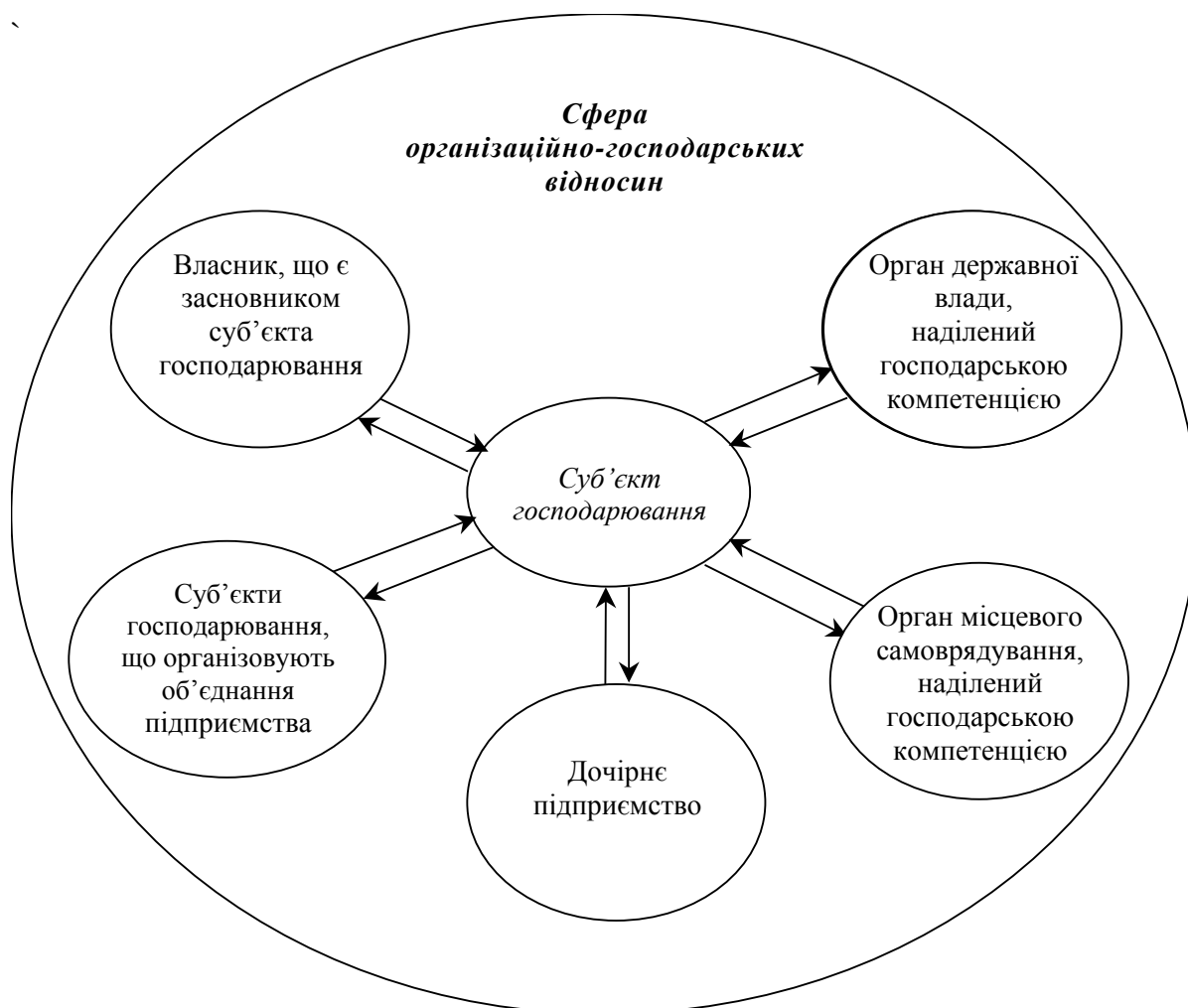
Насамперед слід зауважити, що юридична форма організаційно-господарських зобов'язань використовується в усіх сферах і галузях економіки. Ст. 176 ГК визначає зміст організаційно-господарських зобов'язань та відносин, які з ними пов'язані [1]. Ці відносини можуть виникати:

- між суб'єктом господарювання ці власником, який є засновником даного суб'єкта, або органом державної влади, органом місцевого самоврядування, наділеним господарською компетенцією щодо цього суб'єкту;
- між суб'єктами господарювання, які разом організовують об'єднання підприємств чи господарське товариство, та органами управління цих об'єднань чи товариств;
- між суб'єктами господарювання, у разі якщо один з них є щодо іншого дочірнім підприємством;
- в інших випадках, передбачених цим Кодексом (рис. 1).

Держава реалізує право державної власності у державному секторі економіки через систему організаційно-господарських повноважень відповідних органів управління щодо суб'єктів господарювання, що належать до цього сектора і здійснюють свою діяльність на основі права господарського відання або права оперативного управління ст. 22 Господарського кодексу).

Однак учасниками вертикальних господарських відносин можуть виступати не лише підприємства та державні органи. Деякі органи можуть створюватись безпосередньо підприємствами для розробки необхідних господарських рішень (об'єднання підприємств, фінансово-промислові групи, холдинги тощо). Тобто, всі органи, які мають господарську компетенцію, як державні, так і недержавні, є суб'єктами господарювання. При цьому слід звернути увагу на важливу характерну особливість господарських відносин. Поділ їх на деякі види (горизонтальні, вертикальні) є умовним. Мова повинна йти про єдність цих відносин, оскільки всі вони мають єдиний глибинний зв'язок – вони є організаційно-майновими. Тобто, ці відносини мають дві сторони: організаційні та майнові. Єдність господарських відносин не порушується, оскільки вони побудовані на поєднанні горизонтальних та вертикальних зв'язків. Можливість такого поєднання, а отже, і можливість єдності господарських зв'язків пояснюється тим, що кожний з цих зв'язків (горизонтальний чи вертикальний) містить в собі елементи іншого зв'язку. Переважно приватні (горизонтальні) відносини включають в себе публічний (вертикальний) початок.

Досить великою сферою поширення організаційно-господарських зобов'язань є певні групи відносин між суб'єктами господарювання у разі, якщо один з них є щодо іншого дочірнім підприємством. Така конструкція використовується, зокрема, у найважливіших, стратегічних галузях економіки, де для найбільш ефективного керівництва ними створені холдингові компанії (у вугільній промисловості), або національні чи державні акціонерні компанії з мережею підпорядкованих їм дочірніх компаній, товариств і підприємств (рис. 1).

Рис. 1. Сфера організаційно-господарських відносин в умовах ринку

Характер організаційно-господарських відносин завжди слід досліджувати в контексті того часу, в якому вони були сформовані. Наприклад, досить значні відмінності в цих відносинах існували в умовах командно-адміністративної системи і в умовах ринку.

Під адміністративно-командною системою розуміють ієрархічну систему прийняття рішень, керівництва та підпорядкування. До основних характеристик командно-адміністративної системи відносились: 1) одержавлення всіх сторін суспільного життя; 2) безумовне виконання рішень зверху донизу

(вертикальні відносини); 3) абсолютний пріоритет адміністративних важелів над економічними; 4) розгалужений бюрократичний апарат як виконавчий механізм, що забезпечує виконання рішень.

В умовах командної економіки держава монополізувала фактично всю господарську діяльність. Заходи щодо централізації господарських рішень обґрунтовувались орієнтацією на будівництво нового суспільства з переважно державною формою власності.

У певних межах останнє об'єктивно потребувало посилення одержавлення, регламентації господарського життя. Концентрація державної влади у верхніх ешелонах організаційно-управлінської піраміди гальмувала розвиток вільного господарювання, пошук, ініціативу. Підприємницьке господарювання заперечувалось. Безумовний пріоритет загальнодержавного інтересу, негативне ставлення до конкуренції, ринку, товарно-грошових регуляторів, жорстка залежність від політичної та ідеологічної стратегії та кон'юнктури - все це сприяло виникненню бюрократичної консервативної господарської культури. Адміністративно-командна система зумовила неефективну господарську структуру: відомчий монополізм і фондову систему розподілу ресурсів, що не давало змоги навіть великим господарствам повністю виявити свою підприємливість; неефективну кредитно-фінансову систему, відсутність комерційних банків, ринку капіталу; недорозвинену ділову інфраструктуру. Розглянуті особливості командно-адміністративної економічної системи становлять сутність проблем, які мають бути вирішені в умовах переходу до соціально орієнтованого ринкового господарства.

Ідеологічна спрямованість господарської діяльності означала підпорядкування всіх її сфер та функцій задачам побудови нового суспільства на основі єдиної форми власності - державної. Тому визначальним завданням багатьох контрольних органів в цих умовах був розгляд та вирішення господарських проблем тільки з позицій державних інтересів. Цим визначались також функції головного бухгалтера, який виступав в ролі державного контролера, хоча фактично був керівником однієї з функціональних служб підприємства.

Зміни в соціально-економічній ситуації та в системі господарського управління спричинили необхідність перетворень в організації та методиці контролю. Передумовами таких змін є (рис. 2)

Рис. 2. Передумови формування нової системи господарського контролю в умовах ринку

В нових умовах, коли зникає ідеологічне тлумачення багатьох понять, уявлення про єдину форму власності замінюється поняття господарської багатоукладності, виникають протиріччя між державними та груповими інтересами, між керівниками та підлеглими. Ці протиріччя можуть породжувати протизаконні, господарсько недоцільні та інші негативні дії, які повинні виявлятися на підставі діючого законодавства.

По-новому розуміється і поняття законності в умовах ринку порівняно з умовами ринкового господарювання. Якщо раніше законність означала дотримання багатьох інструкцій та розпоряджень, які обмежували самостійність підприємств, та заборон на багато господарських операцій, то сьогодні законність зводиться до достовірно виявлених фактів порушень, шахрайства тощо.

Головним недоліком обох концепцій (“адміністративно-командної системи” та “бюрократичного ринку”) є те, що в них не створено теорію та розгалужений категоріальний апарат господарського процесу та господарської діяльності. Вони разом лише описують конкретні явища господарського життя СРСР та України в радянський період.

Якщо повернутись до характеристики організаційно-господарських (управлінсько-господарських) відносин, то в колишньому СРСР функціонувала система державного контролю у формі Міністерства державного контролю СРСР,

Комітету народного контролю СРСР тощо. Проф. М.Т. Білуха стверджує, що свої функції контроль виконував, виходячи із тенденційних політичних настанов командно-адміністративної системи управління народним господарством. Розглянуті форми державних контрольних органів розвивалися разом з управлінськими структурами держави [2, с. 38-39].

Це надає можливість стверджувати, що зміцнення панування державної форми власності і, відповідно, згортання ролі і значення інших форм власності, зокрема кооперативної, в умовах командно-адміністративної системи, неминуче призводило до зникнення товарно-грошових відносин із системи господарських відносин, а отже, до все більшого насадження адміністративних методів управління та виникнення різноманітних форм позаекономічного контролю.

Дослідимо сутність господарсько-виробничих відносин. В основу господарсько-виробничих відносин покладена виробнича діяльність.

Під виробничою діяльністю розуміють сукупність цілеспрямованих процесів, що здійснюється людьми за допомогою засобів праці чи природних процесів, у результаті яких предмети праці перетворюються на готову продукцію, змінюючи при цьому свій склад, стан, форму та отримуючи певні нові властивості. Виробнича діяльність – це комплексний процес, який складається з виробництва – процесу виготовлення кінцевої продукції та діяльності із обслуговування виробництва (енергетичне забезпечення, ремонтне, інструментальне, транспортне, складське обслуговування тощо) [3, с. 10]. Виробнича діяльність включає:

- живу працю людей як активну частину виробництва, що становить основу трудового процесу;
- предмети праці, над якими працює людина для перетворення їх у проміжний чи кінцевий продукт з метою задоволення певних потреб споживачів;
- засоби праці – частина засобів виробництва (машини, обладнання, інструмент, оснащення тощо), за допомогою яких людина впливає на предмети праці.

Сутність виробничих відносин як складової частини господарських досить ґрунтовно пояснює формаційна парадигма.

Саме в її основу покладено категорію “суспільно-економічної формації”, яка, в свою чергу включає систему визначених в межах даної парадигми понять: спосіб виробництва матеріальних благ, виробничі сили, виробничі відносини, базис, надбудова.

Незважаючи на велику кількість нових економічних теорій, не є правильним відкидати положення К. Маркса про те, що виробничі відносини є подвійними. З одного боку, вони досліджуються як щось об’єктивне, що характеризує структуру суспільства, його базис, з іншого боку, як конкретну сферу діяльності, в якій взаємодіють об’єктивні та суб’єктивні фактори.

Господарський контроль необхідно досліджувати у складі визначеного способу виробництва, як частину системи виробничих відносин. Відносини контролю не існують поза виробничими відносинами. Всередині виробничих відносин виникають різноманітні відносини контролю, але визначаються вони відносинами власності. Виробничі відносини – це відносини між людьми, які формуються в процесі виробництва і обумовлені визначеним рівнем розвитку виробничих сил та формою власністю.

В цілому виробляти – означає створювати споживче благо. Але виробляти – означає також використовувати виробничі сили, привласнювати засоби виробництва, організовувати виробничий процес та управляти ним. В процесі виробництва встановлюється та відтворюється багато видів різноманітних відносин (технологічні, організаційні, соціальні тощо). Виробництво, що розглядається як процес соціально-технологічної організації, є господарством. Причому в суспільному виробництві господарювання нерозривно пов'язано з використанням об'єктів власності. Тому саме тут система господарювання складає єдність з системою власності. Майно зосереджено в господарських організаціях, що представляють собою організаційно оформлені структурні підрозділи народного господарства. В економіці існують два органічно пов'язані між собою види діяльності: виробництво (безпосередньо господарювання) і організація виробництва (керівництво господарюванням). Але в ході виконання господарською організацією покладених на неї функцій (виробництво, управління) обов'язково формуються адміністративно-правові, майнові, товарні, грошові, фінансові, земельні, інші відносини, які охоплені відповідними галузями контролю.

Організація виробництва – це процес упорядкування в просторі й синхронізації в часі науково-дослідних і проектно-конструкторських робіт, освоєння та виготовлення продукції для задоволення потреб споживачів і отримання прибутку [3, с. 11].

З позиції підприємства термін “організація” слід досліджувати:

1) з погляду організації виробничої діяльності, тобто впорядкування в просторі матеріальних елементів виробництва і синхронізації в часі виробничих процесів;

2) з погляду організації управлінської діяльності, яка полягає у раціональному розподілі повноважень і відповідальності між працівниками підприємства та забезпеченні ефективної взаємодії між підрозділами.

Виробництво та організація виробництва як види господарської діяльності представлено на рис. 2.

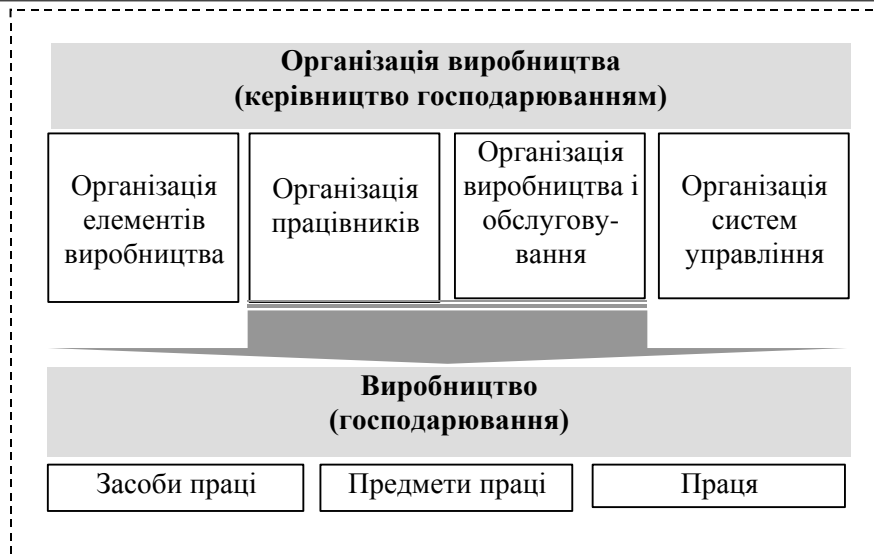

Рис. 2. Виробництво та організація виробництва як складові виробничо-господарської діяльності

Таким чином, господарство – сфера життєдіяльності людини, її взаємодії з природою, створення матеріальних благ. Виробництво – організоване господарство. Підприємство - це діяльність людини з організації виробництва. Підприємство є самоорганізуючим та самовідтворювальним початком, автономним центром виробничих, господарських та соціальних рішень. Будучи господарюючим суб'єктом, підприємство є також і системою господарювання. Суб'єкт господарювання приймає господарські рішення, які пов'язані також з процесом організації виробництва. Такі рішення повинні спрямовуватись як в сферу безпосереднього виробництва (внутрішньовиробничі відносини) (рис. 3), так і ззовні (в сферу міжвиробничих відносин – виробничо-господарські відносини). Характер цих рішень різний, але всі вони є рішеннями господарськими, оскільки мають господарські цілі та сприяють реалізації господарювання.

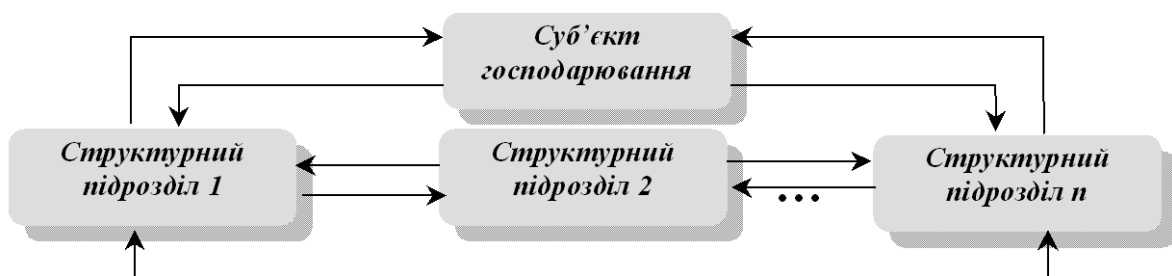

Рис. 3. Сфера внутрішньогосподарських відносин

Отже, господарський контроль характерний для будь-якої форми виробництва. З одного боку, він виступає як необхідність будь-якого процесу виробництва матеріальних благ незалежно від суспільної форми виробництва, з іншого – є носієм виробничих відносин, властивих тому чи іншому суспільству.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Характер організаційно-господарських відносин завжди слід досліджувати в контексті того часу, в якому вони були сформовані. Наприклад, досить значні відмінності в цих відносинах існували в умовах командно-адміністративної системи і в умовах ринку.

Досліджуючи зміст цих відмінностей, визначено, що в умовах командно-адміністративної системи використовувались адміністративні методи державного впливу і майже не використовувались економічні методи регулювання і контролю.

2. Учасниками вертикальних господарських відносин можуть виступати не лише підприємства та державні органи. Деякі органи можуть створюватись безпосередньо підприємствами для розробки необхідних господарських рішень (об'єднання підприємств, фінансово-промислові групи, холдінги тощо). Тобто, всі органи, які мають господарську компетенцію, як державні, так і недержавні, є суб'єктами господарювання.

3. Поділ господарських відносин на деякі види (горизонтальні, вертикальні) є умовним. Мова повинна йти про єдність цих відносин, оскільки всі вони мають єдиний глибинний зв'язок – виступають як організаційно-майнові. Тобто, ці відносини мають дві сторони: організаційні та майнові. Єдність господарських відносин не порушується, оскільки вони побудовані на поєднанні горизонтальних та вертикальних зв'язків. Можливість такого поєднання, а отже, і можливість єдності господарських зв'язків пояснюється тим, що кожний з цих зв'язків (горизонтальний чи вертикальний) містить в собі елементи іншого зв'язку. Переважно приватні (горизонтальні) відносини включають в себе публічний (вертикальний) початок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Господарський Кодекс України: Офіційний текст. – К.: Кондор, 2003. – 208 с.

2. Білуха М.Т. Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту.- К.: Вища школа, 1994 р. – 364 с.

3. Організація виробництва: Навч. Посібник/ В.О. Онищенко, О.В. Редкін, А.С. Старовірець, В.Я. Чевганова. – К.: Лібра, 2003. – 336 с.